

प्रकरण : २

श्री हर्षदेवमाधवस्य जीवनं कवनच्च ।

[श्री हर्षदेव माधवन्तुं गुणन अने कवन]

प्रस्तावना :

आधुनिक संस्कृत साहित्य मे जब भी सार्थक कविता की बात चलती है, हर्षदेव माधव की रचनाओ के उदाहरण प्रस्तुत किये जाते है । कम शब्दो में भावों की हाडी पिरो देना उनके लिए कोई कठिन कार्य नही है । उन्होंने प्रायः उन्ही सामाजिक विषयो का उठाया है जो जीवन का कडवा सच कहते है ।(1)

— डॉ. मंजुलता शर्मा

मंजुलता शर्माना आ अत्तिप्रायथी आपणे ज्ञाणी शकीअे छीअे के हर्षदेव माधव सार्थक कविताना कवि छे. तेओ संस्कृत साहित्यमां राष्ट्रीय कक्षाअे पोतानी नावीन्यपूर्णा काव्यशैली माटे प्रसिद्ध थया छे.

नव्य संवेदनैः काव्यैर्वचेभङ्ग समन्वितैः ।

हर्षदो वागधिष्टात्र्या हर्षदेवो न सशयः ॥

— डॉ. अभिराज राजेन्द्र मिश्र',

समकालीन मूर्धन्य कवि डॉ. 'अभिराज' राजेन्द्र मिश्र हर्षदेव माधवनी ओणभाश "वाग्देवतानां हर्षदायक अधिष्ठाता" तरीके आपे छे. संस्कृत भाषाना सुप्रसिद्ध विद्वान 'डॉ. रामकरण शर्मा' प्रवर्तमान संस्कृत द्विभाषी अने बहुभाषी कविओमां हर्षदेव

માઘવનો ગર્વપૂર્વક સમાવેશ કરે છે. અંગ્રેજી ખ્યાતનામ કાવ્યસામયિક Poet ના સંપાદક Edwin Falkowski હર્ષદેવ માઘવ વિશે લખે છે : "Harshdev Mahav is a nice name – new comer but with eminent presence. Sanskrit, Gujarati and English Poetry – word knows the blossom of Madhav's creation."⁽²⁾

ડૉ. નવીનીત જોષી આ ‘અભિનવ પ્રયોગધર્મા’ કવિને અભિનંદન આપતા જણાવે છે : ‘ગુજરાતમાં સંસ્કૃત કવિતાનું વાતાવરણ જ નથી છતાં સંસ્કૃત કાવ્યક્ષેત્રે ગુજરાતનું પદાર્પણ નથી એમ ન કહી શકાય. આ ક્ષેત્રે પૂર્વકાળમાં પણ ગુજરાતનાં કવિઓએ સંસ્કૃત કાવ્યસાહિત્યને અનેક રચનાઓ આપી છે તો આધુનિક યુગમાં પણ ડૉ. રાજેન્દ્ર નાણાવટી, ઉમા દેશપાંડે, ડો. હર્ષદેવ માઘવ વગેરે કવિઓ પ્રતિનિધિત્વ કરે છે. હર્ષદેવ માઘવે હાઈકુ, તાન્કા સિજો, મોનોઈમેજ, લઘુકલ્પન વગેરેનો સુંદર વિનિયોગ સંસ્કૃત કવિતામાં કર્યો છે.’⁽³⁾

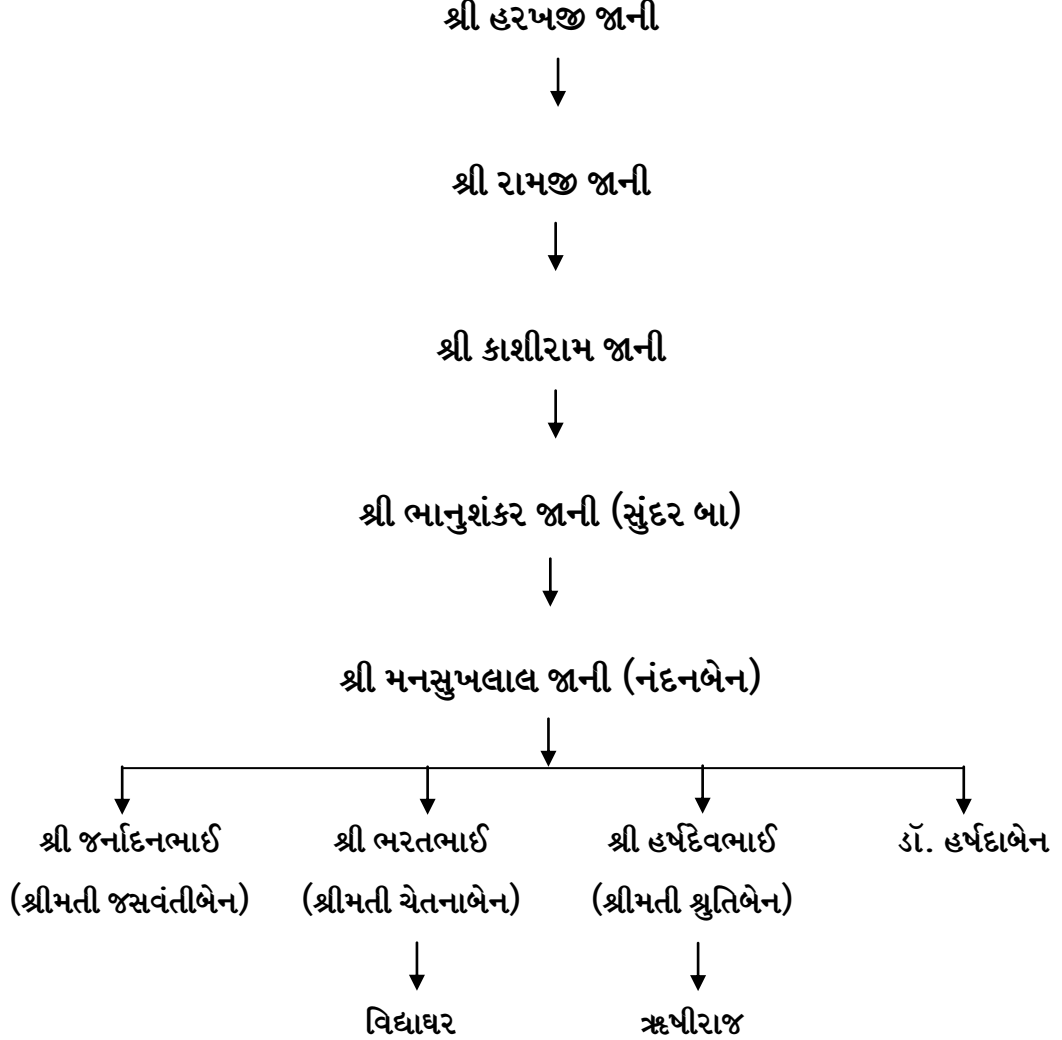
આમ, ડૉ. હર્ષદેવ માઘવે આધુનિક સંસ્કૃત સાહિત્યમાં પોતાનું નામ અધિકારપૂર્વક અંકે કરી લીધું છે. હર્ષદેવ માઘવ ગુજરાતી ભાષાના યુવા કવિઓમાં ગણનાપાત્ર છે. આથી એમના જીવન અને કવન વિશે વિસ્તાર પૂર્વક સમજવાનો પ્રયાસ કરીશું.

: હર્ષદેવ માઘવનું જીવન :

હર્ષદેવ માઘવનો જન્મ ગુજરાત રાજ્યના ભાવનગર જિલ્લાના વરતેજ ગામમાં ૨૦ ઓક્ટોબર ૧૯૫૪ ના બુધવારે થયો હતો. માતા નંદનબેન અને પિતા મનસુખલાલ જાનીનાં તેઓ ત્રીજા પુત્ર છે. મોટાભાઈ જનાર્દનભાઈ, બીજાભાઈ ભરતભાઈ અને ત્રીજા હર્ષદેવભાઈ છે. વડિલ બંધુશ્રી ભરતભાઈ નિવૃત્ત શિક્ષક છે. જે ભરત યાજ્ઞિકના નામથી ગુજરાતી ભાષા – સાહિત્યનાં અગ્રણી કવિ તરીકે પણ વિખ્યાત છે. તથા સૌથી નાના બહેન હર્ષિદાબેન અમદાવાદની ઉચ્ચતર માધ્યમિક શાળામાં શિક્ષિકા છે. તેઓ પણ સંસ્કૃત વિષયમાં Ph.D. થયા છે.

(1) જન્મ અને વંશપરંપરા :

વંશપરંપરા

હર્ષદેવ માધવના માતા નંદનબેન શિક્ષિકા હતા. તેમના પિતા મનસુખલાલ જાની ધંધાદારી હતા. પરંતુ તેમની તબિયત નાદુરસ્ત રહેતી હોવાથી આર્થિક સ્થિતિ નબળી હતી. નંદનબેનને અધ્યયન અને અધ્યાપનમાં ઊંડો રસ હોવાથી ખૂબ મહેનત કરીને બાળકોને ભણાવ્યા કવિ જ્યારે ચાર વર્ષના હતા ત્યારે તેમના પિતાનો સ્વર્ગવાસ થયો. કવિના ઘડતરમાં તેમની માતાનો ફાળો મહત્વપૂર્ણ છે.

(2) વિદ્યાપ્રાપ્તિ :

માતા શિક્ષિકા હોવાને કારણે જુદા-જુદા ગામડામાં તેમની બદલી થવાથી હર્ષદેવ માધવનું પ્રાથમિક, માધ્યમિક અને ઉચ્ચતર માધ્યમિક સુધીનું શિક્ષણ ગ્રામ્યશાળામાં થયું હતા. તેઓ શાળામાં હંમેશા પ્રથમ અને દ્વિતીય ક્રમે આવતાં. 1971 માં S.S.C. માં તેઓ 65% સાથે ફર્સ્ટ ક્લાસ આવ્યા. નાનપણથી જ તેમને ચિત્રો દોરવામાં અને ગણિતમાં ઊંડો રસ હતો. તેમણે 13-14 વર્ષની ઉંમરથી જ કાવ્યો રચવાની શરૂઆત કરી, ગણિત અને વિજ્ઞાન તેમના પ્રિય વિષયો હોવા છતાં આર્થિક સ્થિતિ નબળી હોવાને લીધે કોલેજમાં રેગ્યુલર વિદ્યાર્થી તરીકે ભણી શકાય. તેવી સ્થિતિ નહતો. એ સમયે સૌરાષ્ટ્ર યુનિવર્સિટીમાં એકર્ટનલ વિદ્યાર્થી તરીકે માત્ર વિનયન શાખામાં જ અભ્યાસ થતો હતો તેથી તેમણે સંસ્કૃત વિષય રાખ્યો અને 59% સાથે સંસ્કૃત અને ગુજરાતી વિષયમાં સ્નાતક થયા.

તેમની આર્થિક સ્થિતિ નબળી હોવાને કારણે પાલિતાણામાં પોસ્ટ ઓફિસમાં ટેલિગ્રાફ ક્લાર્કની નોકરી કરતાં. તેમણે નોકરીની સાથે સાથે અધ્યયન અને વાચન ચાલુ રાખ્યું. 1979 માં સૌરાષ્ટ્ર યુનિવર્સિટીમાં એકર્ટનલ તરીકે M.A. ની શરૂઆત થઈ. આથી તેમણે સખત મહેનત કરીને 1981 માં M.A. ની પરીક્ષામાં ફર્સ્ટ ક્લાસ ફર્સ્ટ આવ્યા. સૌરાષ્ટ્ર યુનિવર્સિટીના તે વખતના સંસ્કૃતના વિદ્વાન અધ્યાપક ‘મનસુખલાલ જોષી’ પાસેથી તેમણે પત્રવ્યવહાર દ્વારા ઘણું માર્ગદર્શન મેળવ્યું. તેઓ તેમને ‘માનસગુરુ’ માને છે. હર્ષદેવે પોતાના દ્વિતીય કાવ્યસંગ્રહ ‘અલકનંદા’ તેમજ ભાષાવિજ્ઞાનનો ગુજરાતીમાં કરેલો અનુવાદ તેઓશ્રીને અર્પણ કર્યો છે. ડૉ. મનસુખલાલ જોષીએ હર્ષદેવ માધવને પ્રિયતમ શિષ્ય ગણ્યા છે તે નીચેના શ્લોક દ્વારા જાણી શકાય છે.

“પ્રિયતમઃ શિષ્યવર્યો હર્ષદેવોઽસ્તિ મામકઃ ।

एकलव्यतपादधीतं तेजस्वि भवाताद् ध्रुवम् ॥⁽⁴⁾

શ્રી હર્ષદેવે M.A. નો અભ્યાસ કર્યા બાદ પોસ્ટની નોકરીમાંથી રાજીનામું આપ્યું અને અમદાવાદની કસ્તુરબા ગાંધી હાયર સેકન્ડરી સ્કૂલમાં મદદનીશ શિક્ષક તરીકે જોડાયા. તેમણે B.Ed. માં પણ પ્રથમ વર્ગ પ્રાપ્ત કર્યો.

1988 માં હર્ષદેવ માધવ અમદાવાદની પ્રતિષ્ઠિત એચ.કે. આર્ટ્સ કોલેજમાં સંસ્કૃતના અધ્યાપક તરીકે જોડાયા. અત્યારે પણ તેઓ આ કોલેજમાં અધ્યાપક તરીકે ફરજ બજાવી રહ્યા છે. તેમણે 1988 માં સંસ્કૃત સાહિત્ય અકાદમી, ગાંધીનગરના અધ્યક્ષ અને સંસ્કૃત સેવા સમિતિના અધ્યક્ષ પ્રા.ડો. ગૌતમ પટેલના માર્ગદર્શન હેઠળ ‘મુખ્ય પુરાણોમાં શાપ અને તેનો પ્રભાવ’ વિષય ઉપર Ph.D. (મહાનિબંધ) નું સંશોધન કાર્ય કર્યું જે 1990 માં પૂરું થયું અને 11/7/1990 ના રોજ ગુજરાત યુનિવર્સિટી દ્વારા તેમને Ph.D. ની પદવી એનાયત કરવામાં આવી. તેમના Ph.D. ના વિષયને વિશ્વના સાહિત્ય – કોષોમાં સ્થાન મળ્યું છે. સંસ્કૃત વિવેચકોએ હર્ષદેવને પુરાણ કથાઓના ઉપયોગ સંબંધે ગ્રીકના ટી.એસ. એલિયટ સાથે સરખાવ્યા છે.⁽⁵⁾

(3) સંસ્કૃત લેખન અને કુટુંબ :

હર્ષદેવ માધવના લગ્ન M.A., B.Ed. થયેલા શ્રુતિબેન સાથે 1985 માં થયા. તેઓ પણ સાહિત્યરસિક અને સર્જનશીલ છે. તેમનો પુત્ર ઋષીરાજ ધો. 12 માં વિજ્ઞાનપ્રવાહમાં ડિસ્ટિક્શન મેળવેલું છે અને અત્યારે ફાર્મસી વિષયમાં મહાનિબંધ (Ph.D.) માટેનું કાર્ય ચાલુ છે. ઉપરાંત ઋષીરાજ પણ કવિપિતાનાં પગલે પગલે ગુજરાતી અને સંસ્કૃત ભાષાઓમાં કાવ્ય સર્જન કરતાં રહે છે. કુટુંબ શિક્ષિત હોવાથી તેમની કવિતાને પ્રોત્સાહન મળતું. એકવાર વાત-વાતમાં મોટાભાઈ ભરતે સંસ્કૃત લખતાં હર્ષદેવને મહેણું માર્યું કે સંસ્કૃત તો ચોટલીઓની (રૂઢિચુસ્ત) ભાષા છે. તારે જો એવા ન થવું હોય તો સંસ્કૃત ન લખતો. પરંતુ હર્ષદેવ માધવને મોટાભાઈની વાત એટલી સ્પર્શી ગઈ કે તેમણે પ્રતિજ્ઞા કરી કે, ‘ સંસ્કૃતને તે તેમની આગવી ભાષા બનાવશે અને આધુનિક કાવ્યસર્જન કરી

બતાવશે.’ અને ખરેખર કવિએ આ કરી બતાવ્યું. શોધકર્તા માને છે કે, તેઓ સાહસે શ્રી : પ્રતિવસતિ એ ન્યાયે સફળ પણ થયા છે.

તેમણે ‘‘સ્વર્ગની દેવભાષા’’ને બદલે ‘‘ઘરાતલની માનવ ભાષા’’ તરીકે સંસ્કૃતને સ્થાપી. સંસ્કૃત ભાષાના અત્યંત પ્રતિકૂળ સમયમાં અન્ય ભાષામાં લખાણ કર્યું હોત તો ધન, માન, કીર્તિ વગેરે સહેલાઈથી અને ઝડપથી મેળવી શક્યા હોત પરંતુ વ્યક્તિગત સ્વાર્થનો વિચાર કર્યા વગર હર્ષદેવે સંસ્કૃતમાં સર્જન કર્યું.

કવિ જાણે કે સંસ્કૃતને મૃત (વાંઝણી) ભાષા કહેનારાઓને બતાવવા માગે છે.

કવિતાયા: પ્રસવક્ષમતાં જ્ઞાતુમ્

અહં સ્વયં વિસૃજામ્યમોઘવીર્યમ્ ॥⁽⁶⁾

કવિએ ખરેખર પોતાના અમોઘ વીર્ય (તેજ)થી સંસ્કૃત કવિતાને પુનઃપ્રસવક્ષમ બનાવી છે. પોતાની કાવ્યરચનાનું પ્રયોજન શબ્દોમાં વ્યક્ત કરતાં કવિ કહે છે કે :

કવિતાયા: પ્રસવક્ષમતા જ્ઞાતું વાત્યાસારસ્ય વૃક્ષે

નીડં રચયિતુમ્ અહં લિખામિ ।

સંસ્કૃતમાં રચના—નિર્માણ — વાવાઝોડા દરમિયાન વૃક્ષ ઉપર માળો બાંધવા જેટલું દુષ્કર છે. આવું દુષ્કર કાર્ય કરવાનું બીડું હર્ષદેવે ઝડપ્યું છે.

(4) કવિને મળેલું ઉપનામ :

હર્ષદેવનું મૂળનામ તો હર્ષવદન મનસુખલાલ જાની છે, પરંતુ પ્રિ—આર્ટસમાં પ્રિયદર્શિકા ભણતી વખતે હર્ષવર્ધનના ‘હર્ષદેવ’ તરીકે થયેલા ઉલ્લેખ પરથી કવિએ ‘હર્ષદેવ’ ઉપનામ પસંદ કર્યું. ‘માઘવ’ ઉપનામ વિશે કવિ કહે છે કે, કનૈયાલાલ મુનશીના ‘પૃથ્વી વલ્લભ’ માં આવતા ‘માઘવનો સંયમ’ એવા પ્રકરણમાં આવતા માલતી—માઘવના ઉલ્લેખ પરથી કવિએ ‘માઘવ’

ઉપનામની પ્રેરણા મળી, પરંતુ વિવેચકોના જણાવ્યા મુજબ હર્ષવદનમાંથી હર્ષદેવ માધવ બનવાની પ્રક્રિયામાં 'માનવી માનવમાંથી દેવ બની શકે છે' એ વિધાનની સાર્થકતા જણાય છે.

શબ્દકોશમાં 'માધવ' શબ્દના આઠ અર્થો જોવા મળે છે. જેમાંથી માધવ એટલે 'વૈશાખ માસ' એવો અર્થ કવિ માટે બંધબેસે છે. કારણકે તેઓ વર્તમાનની વ્યથા વૈશાખ માસના તાપ જેવા આકરા શબ્દોમાં વ્યક્ત કરે છે. કવિ 'માધવ' ઉપનામને ક્યારેક કાવ્યમાં પણ પ્રયોજે છે.

➤ માધવ ! ગમિષ્યસિ ક્વ ? ત્વં શ્રદ્ધાલુર્મા ભવ ।

પૃથ્વ્યાં મયાવલોકિતાઃ કંસા ઇતસ્તતઃ ॥⁽⁷⁾

➤ કાલયવનભયાત્ માધવૌ દ્વૌ પલાપિતૌ

પ્રથમો માધવો વાસુદેવઃ

અધુના માધવો હર્ષદેવઃ ॥⁽⁸⁾

ડો. ઈચ્છારામ દ્વિવેદી એક હાઈકુમાં 'માધવ' શબ્દની પ્રશંસા કરતાં કહે છે કે :-

હર્ષદેવો હિ માધવઃ ખલુ, કોઽન્યસ્તં વિના લોકે ॥⁽⁹⁾

(5) શોખના વિષયો :

કાવ્યલેખન ઉપરાંત વાર્તાલેખન, દિગ્દર્શન, ચિત્રકામ, ફોટોગ્રાફી તથા ગઝલો સાંભળવાનો હર્ષદેવ માધવને શોખ છે. તેમણે સંસ્કૃત ઉપરાંત ગુજરાતી, હિન્દી તથા અંગ્રેજી કવિતાઓમાં પણ લેખન કાર્ય કર્યું છે. કવિનું સંસ્કૃત અને બંગાળી ભાષા પર સારું પ્રભુત્વ છે.

(6) હર્ષદેવના પ્રિય સાહિત્યકારો :

મહર્ષિ વાલ્મીકિ, વેદવ્યાસ, મહાકવિ કાલિદાસ માધ, બાણ, જયદેવ, રવીન્દ્રનાથ ટાગોર, રાઘવલ્લાભ ત્રિપાઠી, કનૈયાલાલ મુનશી, ચંદ્રકાન્ત બક્ષી,

રમેશ પારેખ, મનોજ ખંડેરિયા, ચંદ્રકાન્ત ટોપીવાલા, લાભશંકર ઠાકર, અજિત ઠાકોર વગેરે ભારતીય સાહિત્યકારો કવિને પ્રિય છે.

આ ઉપરાંત પ્રિય પાશ્ચાત્ય સાહિત્યકારોમાં ગ્રીક કવિ હોમર, શેક્સપિયર, એલિયટ, ડેન્ટિ, રામ્બો, ઈરવિંગ વાલેસ, ડી.એચ. લોરેન્સ, સેમ્યુઅલ બેકેટ, સાફો ઉમરખ્યામ, ઓ. હેન્રી, બોદલેર, રિલ્કે વગેરેનો સમાવેશ થાય છે.

: શ્રી હર્ષદેવ માધવનું કવન :

(1) **કવિશ્રીનાં પ્રમુખ કાવ્યસંગ્રહો :**

1. **રથ્યાસુ જમ્બૂવર્ણનામ્ શિરાણામ્ : 1985**

ડૉ. હર્ષદેવ માધવનો આ પ્રથમ સંસ્કૃત કાવ્યસંગ્રહ છે. જેમાં કુલ 47 કાવ્યરચનાઓ છે. આ કાવ્યસંગ્રહમાં અછાંદસ, કાવ્યો, ગઝલો અને ગીતકાવ્યોનો સમાવેશ થાય છે. આમાં 25 મોનોઈમેજ, 8 ગઝલો, 2 કાવ્યો, 6 ગીતકાવ્યો, 1 ગીતકાવ્ય જેવું કાવ્ય, 2 ગીતો, 9 ઊંટને લગતા મોનોઈમેજ કાવ્યો અને દ્વીપપંચાશિકામાં દ્વીપને લગતાં 60 મોનોઈમેજ કાવ્યો જોવા મળે છે.

પોતાની કવિતામાં હર્ષદેવે સંસ્કૃત ભાષા સિવાય પરંપરામાંથી કશું જાળવ્યું નથી. એના કાવ્યસ્વરૂપો, કલ્પનો, વિષયો બધામાં આધુનિકતા અને નવીનતા જોવા મળે છે. તેના શિર્ષક 'રથ્યાસુ જમ્બૂવર્ણનામ્' માં પણ નાવીન્ય છે. સંસ્કૃત સેવા સમિતિના તત્કાલીન અધ્યક્ષ ડૉ. ગૌતમ પટેલે આ કાવ્યસંગ્રહની પ્રસ્તાવના લખી છે.

કવિ આધુનિકતાનાં જ લક્ષણ રૂપે ઈશ્વરનાં અસ્તિત્વ વિશે શંકા અને નિષેધ કરતાં જોવા મળે છે.

- अस्ति ।
- नास्ति ॥
- अपरिमित समुद्रः ।
- मृग तृष्णिका ॥
- रज्जूः । सर्पः ॥ (र ज शि पृ. 8)

प्राचीन संस्कृत साहित्यની સાપેક્ષમાં અહીં આધુનિક સંસ્કૃત કાવ્યની સંરચના વિપરીત છે. તેમાં શબ્દોનાં રૂઢ સંકેતો અને વાક્યબંધકોને વિચ્છિન્ન કરવાનો પ્રયત્ન જોવા મળે છે.

2. અલકનન્દા : 1990

શ્રી હર્ષદેવ માધવનો 30 કાવ્યો ધરાવતો આ દ્વિતીય કાવ્યસંગ્રહ છે. આ કાવ્યસંગ્રહમાં મૂળ સંસ્કૃત રચનાઓ સાથે તેનો ગુજરાતી અનુવાદ પણ આપવામાં આવ્યો છે આ કાવ્યસંગ્રહમાં 'મોનોઈમેજ' અને 'નોનમેટ્રિકલ' કાવ્યોનો સમુચ્ચય છે.

મોટાભાગનાં કાવ્યો કવિએ અલકનન્દા ને ઉદ્દેશીને લખ્યાં છે. અલકનન્દા નો અર્થ "હિમાલયમાં વહેતી ગંગાની ધારા" એવો થાય છે પરંતુ અહીં કવિએ 'અલકનંદા' ને પ્રેયસીપદે સ્થાપી છે. કાલિદાસની સ્વપ્નનગરી 'અલકા' ની જેમ એ દુર્લભ અને અલભ્ય છે. શ્રી રાધાવલ્લભ ત્રિપાઠી હર્ષદેવના સ્થાયીભાવને સમજાવતા કહે છે કે :-

'ध्वंस को स्वीकार कर लेने के बाद ही उसकी खोज आरंभ होती है, जो सार्थक है और अभी रोष है । हर्षदेव ने इस शेष सार्थक बचे को 'अलकनन्दा' कहा है ।'

આમ, અલકનંદાનો રજૂ થયેલો ભાવ પારંપરિક વિરહવ્યથા અને વિપ્રલંબથી અલગ છે. કવિ પોતાને આવેલા સ્વપ્નની પ્રતિક્રિયા પોતાની પ્રેયસી અલકનંદામાં પડવી જોઈએ એવું માને છે.

મયા इयः स्वप्ने दुष्टं यत्

मया वनवासः प्राप्तः

अलकनन्दे..... ! अपि त्वया

दक्षिणाक्षिस्फૂરणमनुभૂतम् ?

આ કાવ્યસંગ્રહમાં જોવા મળતું વિષય વૈવિધ્ય વિશાળ ફલક પર પથરાયેલું છે. એકમેવ અદ્વિતીય ભાવ, રણથી માંડીને સાગર સુધી તથા ભૂતથી માંડી ભગવાન સુધીના પ્રણયનું વિશિષ્ટ સ્વરૂપ અહીં જોવા મળે છે.

સંદિગ્ધતા, પ્રતીબદ્ધતા, પ્રતીક, કલ્પનાદિથી રંગાયેલી કવિ હર્ષદેવની આ કવિતા આધુનિકતાની છડી પોકારે છે, જેનાં વિશે ડો. ‘અભિરાજ’ રાજેન્દ્ર મિશ્ર લખે છે. ‘सर्वेऽपि बन्धा नवाः । सर्वो अभिव्यक्त्योऽपि नवनवाः । समुल्लसति प्रतिकवितं प्रतिभासमुन्मेषः ।

3. શબ્દાનાં નિર્મલ્કિકેષુ ધ્વંસાવશેષેષુ : 1993

હર્ષદેવ માધવનો આ તૃતીય કાવ્યસંગ્રહ છે. ડૉ. રાધાવલ્લભ ત્રિપાઠીએ આ કાવ્યસંગ્રહના કાવ્યોને ટી.એસ. એલિયટના ‘વેસ્ટ લેન્ડ’ સાથે સરખાવ્યા છે.

કવિ કાવ્યસંગ્રહનું પ્રારૂપ કાલલૂતાખાદિતા રમણીયત્તાયાપદ્રકતયઃ એવા વચનથી કરે છે. અત્ર ઇતિહાસઃ સ્વયમેવ ધ્વંસાવશેષઃ એ વાક્યમાં માનવીની વિસ્મરણરીતિનું ચિત્રણ કરવામાં આવ્યું છે. ‘ખંડેર’ વિષયક બધા જ કાવ્યો અછાંદસ છે. ‘ધ્વંસાવશેષ’ નો ભાવ કવિ મનની વિદ્રાવક સ્થિતિ વર્ણવે છે. આ બધી કલ્પનાઓ ભેગી થઈને ‘મહાકાવ્ય’ બનાવે છે.

अस्तं गच्छन् सूर्यः

खण्डित शिल्पकन्यास्तनयो

स्वकरं निक्षिपति

આ કાવ્યસંગ્રહની વર્ણનકલા અપૂર્વ છે અને કલ્પના મનોરમ્ય છે. આ કાવ્યસંગ્રહે કવિને પ્રથમ પંક્તિના કવિ તરીકે સ્થાપ્યા છે. કારણકે આ સંગ્રહના કેટલાંક કાવ્યોનો અંગ્રેજીમાં અનુવાદ કરવામાં આવ્યો છે.

परेषां तु पदाक्रान्तः पन्थास्ते कविकुञ्जराः ।

એ વાક્ય મુજબ કવિ કુંજર એવા હર્ષદેવ માધવે પોતાની મૌલિકતા આ સંગ્રહ દ્વારા પુરવાર કરી છે.

4. મૃગયા : 1994

આ કાવ્યસંગ્રહમાં કુલ 20 અછાંદસ કાવ્યો છે. બધા જ કાવ્યો કવિ ચિંતનની વિલક્ષણતા પ્રસ્તુત કરે છે. અહીં કવિએ ‘મૃગ’ ના પ્રતીક દ્વારા માનવજીવનની વિષમતાઓનું વર્ણન કર્યું છે. ‘મૃગયા’ માટે હર્ષદેવ માધવને કલકત્તામાંથી ભારતભરમા પ્રતિષ્ઠિત એવું ‘કલ્પવલ્લી’ પારિતોષિક પ્રાપ્ત થયું છે અને સંસ્કૃત સાહિત્ય અકાદમી દ્વારા પુરસ્કાર પ્રાપ્ત થયો છે.

કાવ્યસંગ્રહમાં સંસ્કૃત કાવ્યોનો ગુજરાતી અનુવાદ આપેલો હોવાથી સરળતાથી સમજી શકાય છે. ‘મૃગયા’ વિશે જ્યાંનંદ દવે કહે છે એ મુજબ 20 લઘુકાવ્યોની આ પુસ્તિકામાં કવિની ઊંચી સર્જનશક્તિનાં દર્શન થાય છે.

પ્રથમ કાવ્ય ‘મૃગત્વ’ માં વર્તમાન યુગનાં માનવીની ભયગ્રસ્ત મનોદશાનું મૃગના પ્રતીક દ્વારા વર્ણન કર્યું છે તો ‘મૃગયા’ નામના બીજા કાવ્યમાં કવિએ કોઈ સામાન્ય કે સ્થૂળ શિકારની વાત નથી કરી પરંતુ પ્રદૂષણયુક્ત પતનરૂપી જાળથી વનની લીલોતરીનો શિકાર, વિવિધ ઝેરી રસાયણોથી નદીના જળનો શિકાર, બોંબ

વડે નિર્દોષ માનવોનો શિકાર વગેરે સાંપ્રત' શિકારની વાત કરી છે. માનચિત્ર

પૂરણ પ્રશ્ન: કવિતા તો અનન્ય છે : જુઓ :

ભારત માનચિત્રે નિમ્નસૂચિતવસ્તૂનિ દર્શયન્તુ

સાંપ્રદાયિક સદ્ભાવ :- નેતૃણાં વચનપાલનમ્ ।।।

।।। નાગરિકેષુ પ્રામાણિકતા

ભ્રષ્ટાચારરાહિત્યમ્ ।

અહીં કવિએ ભારતનાં નકશામાં સાંપ્રદાયિક સદ્ભાવ, પ્રામાણિકતા, નેતાઓનું વચનપાલન, ભ્રષ્ટાચાર રહિતપણું વગેરે વસ્તુ બતાવવાનું કહીને અનેક ગંભીર પ્રશ્નો આપણી સમક્ષ રજૂ કર્યા છે. ડૉ. 'અભિરાજ' રાજેન્દ્ર મિશ્ર લખે છે કે, 'વસ્તુતઃ આભિઃ કવિતાભિર્નવ્યપ્રસ્થાનપોષણકરીભિઃ સંસ્કૃતભારતી સામ્પ્રતિકી મહીયતે ।'

5. લાવારસદિગ્ધાઃ સ્વપ્નમયાઃ પર્વતા : 1996

'લાવારસથી રંગાયેલા પણ છે સ્વપ્નના પર્વતો' એવા શીર્ષકવાળા આ કાવ્યસંગ્રહમાં જાપાની કાવ્યપ્રકાર હાઈકુ, તાન્કા અને કોરિયાનો કાવ્યપ્રકાર સીજોની રચનાઓ જોવા મળે છે. સંસ્કૃત કવિતાક્ષેત્રે કવિનું આ તદ્દન મૌલિક અને નવું જ પ્રદાન છે. શ્રેષ્ઠ કલ્પનો, નવા પ્રતીકોનો પ્રયોગ અને વિષય વૈવિધ્ય આ કાવ્યની નોંધનીય બાબત છે.

(1) શુકરૂપેણ -

વૃક્ષાત્મા પલાયતે

તક્ષકં દૃષ્ટ્વા ॥

(2) निशीथे सिंह -

नाद - सुप्ता जागर्ति

राष्ट्रचेतना ॥

संस्कृत भाषा मात्र देवभाषा के कर्मकांडनी भाषा नहीं ते अत्यारे पञ्च लोकभाषा छे अे वातना प्रत्यक्ष प्रभाषरूप उर्ध्वदेवनो आ नूतन प्रयोग छे.

6. बृहन्नला (महाकाव्यभंड) : 1996

ई.स. 1996 मां प्रकाशित थयेला आ काव्यने कवि 'महाकाव्य' तरीके ओणभावे छे. सात सर्गमां विलकृत आ महाकाव्यभंडमां महाभारतना विराटपर्वमां आवती पांडवोना अज्ञातवासी कथानुं वर्णन कर्युं छे. समग्र काव्यनुं कथावस्तु बृहन्नला प्रत्ये केन्द्रित थयुं छे. 'बृहन्नला' नो मूळ स्रोत महाभारतनुं विराटपर्व छोवा छता समग्र काव्यनुं मनोमंथन कविनुं पोतानुं छे. आ विशे डॉ. 'अभिराज' राजेन्द्र मिश्र लभे छे : "देवी सरस्वतीनी कृपाथी कवि परकाया प्रवेश करीने अर्जुननी व्यथाने पामी शक्या छे." अर्जुन व्यथानुं आ साधारणीकरण कविनी मौलिकता सूचवे छे.

विविध वर्णनोमां विराटनगर प्रस्थान अर्जुननो वेशपलटो अने शस्त्रत्याग, सुभद्रानुं अपहरण, द्रौपदी स्वयंवर वगेरे ध्यानाकर्षक छे. कृष्ण, भयानक अने वीररसनुं अही मिश्रण छे. काव्यना अंते ब्रह्मन्नलानुं आवरण लेदीने तेमांथी अर्जुनना विराट अस्तित्वनुं उद्घाटन थाय छे ते कविनी आशावादी विचारधारानो साक्षात्कार करावे छे.

7. आसीच्च मे मनसि : 1996

संस्कृत भाषाना सर्वप्रथम लघुकल्पन काव्यसंग्रहनो यश भेणवनार आ संग्रहमां मोनोईभेज काव्यो छे. मोनोईभेज अेटले अेटले अेक ज विषयने लईने

તેને અલગ-અલગ કલ્પનોમાં ઢાળવું. ડૉ. રામકરણ શર્મા આ કાવ્યોને ‘ સરસ્વતીના સોળ શણગાર’ જેવો ગણાવે છે.⁽¹⁰⁾ કોયલ વિશે કવિ કલ્પના કરે છે કે,

— કુહૂકારાણાં

તોરણં બદ્ધ્વા

વૃક્ષઃ

વસન્તસ્ય સ્વાગતં કરોતિ ॥

કવિનો વિશિષ્ટ કલ્પના વૈભવ શીર્ષક કાવ્યોને ચરિતાર્થ કરે છે. રોજબરોજનાં જીવનવ્યવહારમાં કલ્પનાનાં વિશિષ્ટ રંગો ભરીને કવિ તેને વિશિષ્ટ સંદર્ભોથી મૂલવે છે.

8. નિષ્ક્રાન્તા : સર્વે : 1997

ડૉ. હર્ષદેવ માઘવની સમગ્ર કવિતાનું આ પ્રથમ સોપાન છે. આ કાવ્યસંગ્રહ માટે કવિને 1999-2000 માં અખિલ ભારતીય કાલિદાસ પુરસ્કાર તથા સંસ્કૃત સાહિત્ય અકાદમી, ગાંધીનગર તરફથી પુરસ્કાર એનાયત કરવામાં આવ્યો છે. કવિ કલ્પિત અનેક નવા કાવ્યપ્રકારો – ગઝલો અને એકબિંબિ કાવ્યો આ સંગ્રહની વિશેષતા છે. પરંપરાગત સંસ્કૃત નાટકોનો એક રંગનિર્દેશ (નિષ્ક્રાન્તા : સર્વે) આ કાવ્યસંગ્રહનું શીર્ષક છે.

નિષ્ક્રાન્તા: સર્વે માં 19 જેટલા એકબિંબિ કાવ્યો સંગ્રહિત કરવામાં આવ્યા છે. કાવ્યની શૈલી તો એક જ છે પરંતુ અનેક સંવેદના અને ભાવાબોધ વ્યક્ત કરનાર છે. ગદર્ભ: કાવ્યમાં ચંદ્રને જોઈને ગધેડાનો વિચાર – જો ચંદ્ર આકાશમાંથી પૃથ્વી લોકમાં અવતરણ કરે, તો તે મારા મનમોહક બાળક જેવો લાગશે. પષ્ટિ:

तृणम् खनि मज्जूषा, वीणा, रूग्णालयः उष्ट्रः वगेरे कविताओमां कवि
अेक—अेक शब्दोमां अनंतबोध आपे ऐे.

आम, डॉ. ढर्षदिव माधव पोतानी काव्यसृष्टिमां अनुभवो, बिंबो अने
प्रतीकोनो उपयोग करे ऐे तेमां लोकावण, युरोपीयन मन, भारतीय प्रज्ञा अने
कवि येतनानुं मंथन ऐे.

9. पुरा यत्र स्त्रोत : 1998

डॉ. ढर्षदिव माधवना आ नवमा काव्यसंग्रहमां सित्तेर नवीन लघुकाव्योनुं
संकलन ऐे. ऐेमां आधुनिक भावबोधवाणी तथा विविध सांप्रतीक संदर्भोने प्रकट
करती छंदोमुक्त कविताओ ऐे. आ कविताओमां सौंदर्यभावना, निसर्ग, रमणीय
अने प्रणय हृदयनी मनोदशा वगेरे विषयोनुं निरूपण कर्युं ऐे. वसंतऋतु विशेषे
कवि कडे ऐे के —

— वर्तमानपत्रविज्ञापनं विना । वलभीनीडे / चटकमिथुनेन नवजीवनं
समारब्धम् ।

कविनी दृष्टि समकालीन लोकावणनी विविध विटंबणाओ तरङ्ग केन्द्रित
थई ऐे. 'पुरा यत्र स्त्रोत' कृतिने संस्कृत साहित्य अकादमी पुरस्कार प्राप्त थयो
ऐे.⁽¹¹⁾

10. मृत्युशतकम् : 1999

आ काव्यसंग्रहमां कविअे मृत्युनी गहन अनुभूति लईने 104 लघुकल्पनो
(मोनो ईभेज काव्यो)नी रचना करी ऐे. कविअे मृत्यु ऐेवा गंभीर विषयने पण
मोनोईभेज काव्योमां लणवाशथी रजू कर्युं ऐे. आ काव्य संग्रहने जयश्री
यट्टोपाध्याय 'The lyrical gem.' कडे ऐे.⁽¹²⁾ तेत्रीसमा लघुकल्पनमां कवि मृत्युनी
पितृभाषा आपे ऐे.

‘जीवित तरागावलीवर्णामिश्रीभूय यां विवर्णतामुत्पादयन्ति सैव मृत्युसंज्ञां प्राप्नोति ।’

આમ, કવિ સમકાલીન વૈવિધ્યપૂર્ણ સંદર્ભોથી વિષયને ન્યાય આપે છે. સામાજિક સમસ્યાઓને કાવ્યનાં રસપ્રદ માધ્યમ વડે કવિ કડવા સત્યને સ-રસ બનાવે છે. ડૉ. સત્યવ્રત શાસ્ત્રી તેને 'Successfully Portrayed the death' કહીને નવાજે છે.

11. કાલોઽસ્મિ : 2000

અહીં કવિનું કાલ-વિષયક વિભિન્ન કલ્પનોનું બિમ્બાત્મક શૈલીમાં ચિત્રણ છે. આ કાવ્યમાં કવિ કાળ – સમયનાં વિવિધ રૂપોને અંગ્રેજી, સંસ્કૃત, ગુજરાતી અને હિન્દી એમ ચતુર્વિધ ભાષામાં અભિવ્યક્ત કરે છે. તેમજ વિષયાનુરૂપ ચિત્રો પણ કવિ પોતે જ ચિત્રિત કરે છે.

આ કૃતિમાં સમયના વિવિધ સ્વરૂપો જોવા મળે છે. કવિ સમયને ક્યારેક રણ જેવો તો ક્યારેક હરણ જેવો કલ્પે છે.

‘આ સમય જાણે કે અઘવાંચી કિતાબ

જાણવા ક્યાંથી બધા પ્રશ્નો જનાબ !’

‘यह समय लगता है पहचाना हुआ

जानकर लगता है अनजाना हुआ ।’

અહીં જીવનની ક્ષણભંગુરતા, મૃત્યુભીતિ, યૌનપ્રીતિ, શૂન્યતા વગેરે જોવા મળે છે. અતીતના નપુસંક શિશ્રમાંથી અધુનામ્ય, વન્ધ્યયોનિમાં કેવી રીતે જન્મી શકે ભવિષ્ય નામનું બત્રીસ લક્ષણું બાળક ?

12. सुषुम्णायां निमग्ना नौका : 1999

કવિ એ આ કાવ્યસંગ્રહમાં રણમ્, ईश्वरः, समुद्रः, मार्गः, जलदः कन्दरा જેવા આઠ વિષયો લઈને મોનોઈમેજ કાવ્યોની રચના કરી છે. ‘રવિન્દ્ર ખાંડવાલા’એ ગુજરાતી અનુવાદ અને સંપાદન કર્યું છે. ડૉ. હર્ષદેવ માધવ અહીં વેરાન ભૂમિમાંથી જગતનાં મનોરમ્ય વાતાવરણ સુધીની યાત્રા કરાવે છે. તેમના કાવ્યો વિશે ડૉ. રશ્મિકાન્ત ધ્રુવ લખે છે.

'The Poets genius roams from desert to omkar. The poet has become mile stone in the field on mono image poems-in Sanskrit. The Poet's genius gives a Pen Picture of yogi, reached at 'Sahastrar Padma; (The seventh catra) in samadhi; The Poet is a real crafts man and genius artist of mono image poems.'

13. भावस्थिराणि जननान्तरसौहृदानि : 2000

ઈ.સ. 2000 માં પ્રકાશિત થયેલો આ બૃહદ્ કાવ્યસંગ્રહ છે. આ કાવ્યસંગ્રહમાં કુલ 173 કાવ્યો અને સંવાદોપનિષદ્ નાં 25 કાવ્યો સંગ્રહીત છે. શ્રી હર્ષદેવ માધવ કવિતાના માધ્યમથી કેટલાંક સામાજિક અને રાજનૈતિક પ્રશ્નોની સમીક્ષા કરે છે. ફક્ત ભાવાત્મક નહીં પરંતુ રાષ્ટ્રવાદી ભાવાનામાં નિહિત તેવા માનવીય, આર્થિક અને સાંસ્કૃતિક પાસાઓની પણ વિવેચના છે. ⁽¹³⁾ પ્રવર્તમાન સામાજિક સમસ્યાઓમાં પ્રતિનિધિરૂપ વેશ્યાઓ વિશે કવિ લખે છે.

वासना – यूवे बद्धा सा । दूयते, किन्तु न हन्यते ।

શ્રી હર્ષદેવ માધવ આ કવિતાઓ ડૉ. રમાકાન્ત શુક્લ, રાધાવલ્લભ ત્રિપાઠી, હરિદત્ત શર્મા, ડૉ. ઈચ્છારામ દ્વિવેદી, ડૉ. કેશવચંદ્રદાસ, ડૉ. ‘ અભિરાજ’, રાજેન્દ્ર મિશ્ર જેવા આધુનિક સંસ્કૃત કવિઓને અર્પણ કરે છે અને દૂર્વા, ભારતી, અર્વાચીન સંસ્કૃત, ભારતોદય, સંવિદ્ જેવી સામયિક પત્રિકાઓ અને તેના સંપાદકો મંગલકામના અર્પે છે.

14. कण्यक्या क्षिप्तं माणिक्य नूपुरम् : 2000

आसिच्च मे मनसि, सुषुम्णायां निमग्ना नौका, मृत्युशतकम् पछी
कविनो आ योथो भोनो ँभेज काव्यसंग्रह ँ. जेना प्रथम विभागमां कविअे
जुदा-जुदा 36 भोनोँभेज काव्योनी रयना करी ँ.

आ काव्यसंग्रहना आरंभमां जूनागढना गोपाल कृषु ट्रस्टनो परियय
आपेलो ँ अने सत्यप्रत शास्त्री तथा डॉ. हरिदत्त शर्माअे पाना नं. 62 थी 64
उपर काव्योनी समीक्षा करी ँ. तेमज अंतिम आवरष पृष्ठ पर विद्वानोअे करेली
प्रशस्तिनो पुष्पविहार जेवा मणे ँ.

15. सुधासिन्धोर्मध्ये : 2002

डॉ. ँर्षदेव माधवनो आ 15 भो काव्यसंग्रह ँ. प्रयोगशील कविअे आ
संग्रहने 'आधुनिक संस्कृत काव्यसंग्रहः अेवुं नाम आधुं ँ. ँंदोमुक्त आ
कविता प्रकाशोपनिषद अने मंत्रोपनिषद अेम बे विभागमां विभाजित ँ.

प्रकाशोपनिषदमां 31 ँंदरहित काव्यो तेनो ँिन्दीमां अनुवाद डॉ.
ओमप्रकाश गुप्ताअे कर्यो ँ. आ काव्यसंग्रहने साहित्य अकादमी ँिल्ली तरङ्गी
2006 मां श्रेष्ठ पुस्तकनो अेवोर्ड मय्यो ँ.

'मंत्र' विषयवस्तु पर आधारित आ (अेकाकी) काव्य 12 चित्रो प्रस्तुत
करे ँ. जे संस्कृत अने गुजराती भाषामां लभायेला ँ.

16. मनषो नैमिषारण्यम् : 2003

ई.स. 2003 मां प्रस्तुत काव्यकृतिनुं प्रकाशन थयुं. कल्पन वैविध्य लरेला
आ ग्रंथमां 28 जेटली कविता कृतिनुं संकलन ँ. कविनो नूतन कल्पना वैभव आ
संकलननुं प्रशंसनीय पासु ँ.

17. તવ સ્પર્શે સ્પર્શે : 2004

ઈ.સ. 2004 માં પ્રકાશિત થયેલા આ કાવ્યમાં કવિની બહુમુખી પ્રતિભા જોવા મળે છે. કવિએ અહીં જુદા-જુદા વિષયો ઉપર ચર્ચા કરી છે. અહીં ગીત, ખંડકાવ્ય, ગઝલ, બાળગીત વગેરે કાવ્ય પ્રકારો જોવા મળે છે.

‘નિવેદન’ નામના કાવ્યમાં કવિએ ‘‘યૌવન’’ વિશે ખૂબ સરસ માધ્યમથી સમજાવ્યું છે કે તમે ઉઠો, મહેનત-પરિશ્રમ કરો, આળસુ ના બનો જ્યારે યુવાની પૂરી થઈ જશે ત્યારે તમને એની કિંમત સમજાશે. ‘તવ સ્પર્શે સ્પર્શે’ કાવ્ય – સંગ્રહને કેન્દ્રીય સાહિત્ય અકાદમી એવોર્ડ પ્રાપ્ત થયો છે.

18. ઋષેઃ ક્ષુબ્ધે ચેતસિ : 2004

હાઈકુ, તાન્કા અને સીજો કાવ્ય જેવા વિદેશી સાહિત્ય પ્રકારોનો અહીં પ્રયોગ કરવામાં આવ્યો છે. 567 હાઈકુ, 83 તાન્કા અને 50 સીજો કાવ્યોની રચનાશ્રી હર્ષદેવ માધવે કરી છે.

19. ભાતિ મે ભારતમ્ : 2007

ઈ.સ. 2007 માં પ્રકાશિત થયેલ આ કાવ્યસંગ્રહ કવિની રાષ્ટ્રભાવનાનું પ્રતિનિધિત્વ કરે છે.

20. સ્પર્શલજ્જાકોમલા સ્મૃતિ : 2007

ઈ.સ. 2007 માં પ્રકાશિત આ સંગ્રહમાં ‘ગુરુપનિષદ’ નામના ઉપનિષદનો પણ સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે.

21. बुधस्य भिक्षापात्रे :

बुधना भिक्षापात्रमा डूबेलुं अशुभोभथी बणेलुं नगर अे लघुकल्पनमां बुधनुं पात्र शांतिनुं प्रतीक छे. अशुभोभथी बणेलां आ जगतने बुधनी शांति ज बयावी शकशे अेवुं कविश्री प्रतिपादित करे छे.

22. ब्रणो रूढग्रन्थि : 2010

'ब्रणो रूढग्रन्थि' काव्यसंग्रहने अभिल भारतीय काविदास अेवोर्ड प्राप्त थयो छे.

23. तथास्तु : 2012

24. वासकसज्जा ज्योत्स्ना :

25. पिलीलिका विपर्णी गच्छति (बालकाव्यसंग्रह) :

आ बाणकाव्य संग्रहने ताजेतरमां उत्तर प्रदेश संस्कृत संस्थान तरङ्गी "कवि काविदास पुरस्कार" अेनायत थयेल छे.

: नाटयसर्जन :

(1) मृत्युरयं कस्तूरी मृगोदस्ति : 1988

श्री हर्षदेवनो आ प्रथम नाटयसंग्रह छे. हर्षदेवना आ पुस्तकोमां बे विभागो छे. प्रथम विभागमां 7 आधुनिक नाटिकाओ छे. नखक्षत नामना बीजा विभागमां कविना संस्कृतमां लभायेल 7 आलोचनात्मक निबंधो छे.

5 नाटिकाओ पर मृत्युनी छाया पथरायेली होवाथी कविअे कृतिनुं नाम मृत्युरयं कस्तूरीमृगोदस्ति राष्युं छे. आ नाटिकामां मृत्युना वेशमां कस्तूरी मृग

ફરી રહ્યો છે. મૃત્યુ એક કસ્તૂરી મૃગ છે. જેની સુગંધમાં સમસ્ત સાંસારિક વેદનાઓ વિલીન થઈ જાય છે. 'કામલા' નામના નાટકનું દિગ્દર્શન હર્ષદેવે કર્યું છે. જે નાટક એચ.કે. આર્ટસ કોલેજ (અમદાવાદ)માં 11/10/1988 ના રોજ ભજવાયું હતું અને ત્યારબાદ 'પશ્ચિમ ઝોન' ના યુનિવર્સિટી યુવક મહોત્સવમાં ઈન્દોરમાં ભજવાયું હતું એક સાહિત્યિક પત્રિકામાં એની નોંધ આ મુજબ લેવાઈ છે. 'નાટક કા કથાનક વર્તમાન રાજનીતિ વ્યવસ્થા પર ગહરા વ્યંગ્ય થા । પ્રસ્તુતીકરણ ઠીક થા । 'ડૉ. રાધાવલ્લભ ત્રિપાઠી' ને આ નાટકથી ભાસ, કાલિદાસ જ નહીં પણ સેમ્યુઅલ બેકેટનું સ્મરણ તાજું થાય છે. હરિદત્ત શર્મા આ નાટિકાઓને 'Absurd Drama' ગણાવે છે. જુઓ :

"Actually he has chosen the Path of absurd drama of the western style, in which nothing of the characters, stage, dialogues etc. are traditional But only through half – said sentences, songs, allegories and symbols, he expresses a lot, sometimes he uses only numbers to indicate the speaking characters."⁽¹⁴⁾

'નખક્ષત' નામના બીજા ભાગમાં 7 આલોચનાત્મક નિબંધો છે.

- (1) સન્ધાનસ્યાનુસન્ધાનમ્ માં રાધાવલ્લભ ત્રિપાઠીના સન્ધાનમ્ સંગ્રહની સમીક્ષા છે.
- (2) બીજા લેખમાં ગીતધીવર રાગકાવ્યનું વિશ્લેષણ છે.
- (3) અહીં ડૉ. દાસની સાહિત્ય સાધના છે.
- (4) ચોથો લેખ જાપાની કાવ્યપ્રકાર 'તાન્કા' વિષયક છે.
- (5) આ લેખ 'હાઈકુ' વિષયક કાવ્યોનો છે.
- (6) ડૉ. દાસના વિસર્ગ: ઉપન્યાસની સમીક્ષા છે.

(7) સાતમાં લેખમાં સ્વયં લેખકની સાહિત્ય સાધના છે. 'મારી સાહિત્ય યાત્રા' લેખથી કવિની કાવ્યદષ્ટિ જોઈ શકાય છે.⁽¹⁵⁾

(2) કલ્પવૃક્ષ : 2001

કવિનો આ બીજો નાટ્યસંગ્રહ છે. આ નાટ્યસંગ્રહ સાત એકાંકી પ્રસ્તુત કરે છે. જેમાં શરૂઆતના પાંચ નાટકોનું કથાવસ્તુ આપણી સંસ્કૃતિના કલ્પવૃક્ષના મિથક પર આધારિત છે. આ નાટકો પૈકી કેટલાંક મધ્યપ્રદેશ તથા ગુજરાતના વિવિધ 10 શહેરોમાં ભજવાયા છે.

પ્રથમ અને દ્વિતીય નાટકનો ધ્વનિ કલ્પવૃક્ષ પ્રાપ્ત કરનારને બીજું કઈ પ્રાપ્ત કરવાની કામના રહેતી નથી તેવો છે જ્યારે ત્રણથી પાંચ નાટકોનો ધ્વનિ એવો છે કે સહજ રીતે પ્રાપ્ત થયેલા કલ્પવૃક્ષની લોકોને કિંમત નથી અને પોતાના જ હાથે કલ્પવૃક્ષનો નાશ નોતરે છે. પરોક્ષ રીતે લેખકે છેલ્લા નાટકમાં વૃક્ષમહિમા દર્શાવ્યો છે. આ સંગ્રહમાં કામધેનુ અને વર્તમાન નામના બે અન્ય રૂપકોનો પણ સમાવેશ થાય છે. આધુનિક યુગની નિરાશા અને માનસિક તાણ ભારતીય તત્ત્વજ્ઞાન સંબંધિત ગૂઢ રહસ્યો, રંગમંચ પર નવલકથાના પ્રયોગો વગેરે તેમજ નૂતન વિચારધારા આ નાટ્યસંગ્રહની પ્રમુખ લાક્ષણિકતા છે. નાટ્યકારનો પુરાણ વિષયક અભિનવ વિચાર આ ગ્રંથની નોંધનીય વિશેષતા છે.

(3) ગુજરાતી કાવ્ય સર્જન :

(1) હાથ ફંફોસે આંધળા સુગંધને : 1985

હર્ષદેવનો આ પ્રથમ ગુજરાતી કાવ્યસંગ્રહ છે. તેમાં ગીત અને ગઝલ બંને પ્રકારનાં સાહિત્ય સ્વરૂપની ઝાંખી થાય છે. આ સંગ્રહમાં 27 ગીતો અને 27 ગઝલો છે. ડૉ. ટોપીવાલાએ 'સન્ધાન'. ના 1985 ના અંકમાં એ વર્ષના પાંચ ઉત્તમ કાવ્યસંગ્રહોમાં આ સંગ્રહને સ્થાન આપ્યું હતું. ગીતો અને ગઝલો બંને ક્ષેત્રે

પ્રયોગાત્મકતા તેમજ સંસ્કૃત અને લોકબોલીના વિશિષ્ટ પ્રયોગો આ સંગ્રહની લાક્ષણિકતા છે. કૃષ્ણના સ્વર્ગારોહણની ઘટનાને કવિએ ગીતમાં આ રીતે રજૂ કરી છે.⁽¹⁶⁾

“લાલચટ્ટક પગમાં ઊગેલું બાણ, કમળ હો ભૂંડા !
ડાળ ઉપર લટકાવેલા પગ / વૃક્ષો લટકે પગમાં
લાલચટ્ટક પગમાં ઊગ્યું બ્રહ્માંડ સકળ હો ભૂંડા !”

ગીતમાં ગેયતત્વ સાથે સરળભાષાનું આલેખન તેમજ વિશિષ્ટ સંરચના વગેરે કાવ્ય ગુણો આ કાવ્યમાં જોવા મળે છે.

“ઈચ્છાની કળી કોઈ બેઠી ક્યાં અહીં અલ્યા !
સપનું પુછાઈ ગયું અંધને –
હાથ ફંફોસે આંધળા સુગંધને”

શીર્ષકગીતની આ અંતિમ પંક્તિઓ કવિના અપૂર્વ કલ્પના જગતનું ઉદાહરણ છે.

(2) પાન સરનામું ન જાણે ઝાડનું આ દેશમાં : 1997

શ્રી હર્ષદેવનો આ ગઝલસંગ્રહ છે જે સ્વપ્રકાશિત છે. અહીં શબ્દ અને અર્થ બન્નેને લઈને કવિ બ્રહ્મની આરાધના કરે છે. કવિશ્રી દૂધરેજિયા જણાવે છે – “ શૂન્યની પૂર્ણતાની વાત – એ તો અનુભૂતિની પરાકાષ્ટા છે. સાધનાની પરમ અવસ્થા છે. આ પરમ તેજ તરફ ગતિ કરતા હર્ષદેવના શબ્દો શબ્દો મટી મંદિરની આરતીમાં રૂપાંતરિત થાય છે.” પ્રસ્તાવનામાં ‘શ્રી એસ. એસ. રાહી’ હર્ષદેવની ઓળખ સ્વસ્થ અવાજ અને અનોખો મિજાજ ધરાવતા ગઝલકાર તરીકે આપે છે. ‘ ડૉ. રશીદ મીર’ પણ તત્સમ પદાવલી, અલંકાર, પૌરાણિક લોકકથાનાં સંદર્ભો, અધ્યાત્મ વગેરેનું નવું પરિમાણ તારવે છે. દેશી ઢાળો અને સંસ્કૃત વૃત્તોને પણ ગઝલમાં મૂક્યા છે. આ પ્રયોગશીલતા આ સંગ્રહનું મુખ્ય લક્ષણ છે.⁽¹⁷⁾

ગઝલના પ્રત્યેક શેરને ચોટદાર બનાવવા કે સંસ્કૃતિના મૂળ સુધી લઈ જવા તળપદી બોલી અને ગ્રામ્યભાષાના પ્રયોગોનો પણ કવિ ઉપયોગ કરે છે. મીરાંબાઈની ગઝલ, માંગડાવાળાની ગઝલ, નરસિંહ મહેતાનો ચોરો જોઈને, દમયંતીની ગઝલ, શબરીના બોર, બહારવટિયાની ગઝલ વગેરેમાં પૌરાણિક સાંસ્કૃતિક સંદર્ભોનો પ્રયોગ કર્યો છે. જેમ કે –

સોળ પાણી પી ગયેલો ને છકેલો છોકરો,
આમ અડધો જીવતો, અડધો મરેલો છોકરો,
ફૂલને ફૂંક મારીને અડે તો માફ છે,
છોકરીના નામથી દાઝી ગયેલો છોકરો,
સ્વર્ગ શું? વૈકુંઠ શું? ચાંદની શું? કે શું સુધા?
જીવતા પામી ગયો છે છોકરીને છોકરો....

(ગઝલ ષટ્પદી, પૃ. 63, 67)

હો તમે ખાબોચિયું કે નદીનું ચિત્ર પણ
મન વરસતું હોય તો વરસાદમાં નાહ્યા કરો.

(જન્મ જન્માન્તર સુધી, પૃ. 24)

ડૉ. હર્ષદેવ માનવ પ્રાય: ગઝલોને ભાવ સાતત્યથી પરિપૂર્ણ બનાવે છે. ઋતુસંહાર ગઝલમાં કવિ 6 ઋતુઓનાં દશ્યચિત્રો આલેખે છે. દશાવતારની ગઝલ કે રામાયણ ગઝલ પણ તે વિષયવસ્તુને અનુસરે છે.

(3) મોબાઈલનું ભૂત : 2006

એકવીસમી સદીના યંત્રયુગમાં જીવતો મનુષ્ય મોબાઈલને પોતાનું એક અવિભાજ્ય અંગ ગણે છે તે વિષયને લઈને હર્ષદેવ માધવે આ કાવ્યસંગ્રહની રચના કરી છે. અહીં મોબાઈલ કેન્દ્ર સ્થાને છે. ઈ.સ. 2006 માં તેમણે ગુર્જરભાષીય સાહિત્યમાં આ કાવ્યસંકલનને પ્રસ્તુતિ આપી ‘મોબાઈલનું ભૂત’

નામના સંકલનમાં કવિ દૂર સંચારના માધ્યમ દ્વારા માનવીનું મન સંચરણ પ્રકાશિત કરે છે.

(4) કલ્પવૃક્ષની લેખણ લઈને : 2006

આ કાવ્યસંગ્રહ 2006 માં પ્રકાશિત થયો છે. જે ગુજરાતી ભાષા સાહિત્ય ક્ષેત્રે સફળ નીવડ્યો છે.

(4) પ્રતિનિધિ કાવ્ય સંપાદનો :

(1) Head Lines Again : 1999

હર્ષદેવની અંગ્રેજી કવિતાઓનું સંપાદન અહીં જોવા મળે છે. હર્ષદેવ અને ભરત યાજ્ઞિકે કરેલા સંસ્કૃત કવિતાના અનુવાદો આ સંકલનમાં છે. આ અનુવાદ Indian Literature, Triveni અને કોલિફોર્નિયાથી પ્રકાશિત થતા Poet માં સ્થાન પામેલ છે. ઉષ્ટ્ર: વિષયક કાવ્ય જોઈએ.

"The Camel is but one toy
on the chess of
desert and sand."

‘મૃગયા’ કાવ્યસંગ્રહનું ‘રાવણ રાજ્ય’ નામનું કાવ્ય The Kingdom of Ravana એ પ્રતિનિધિ રૂપ કાવ્ય છે. વિવિધ સંગ્રહમાંથી અનુદિત થયેલાં આ કાવ્યો આધુનિક સંસ્કૃત કવિતાનું સ્વરૂપ અંગ્રેજીમાં પ્રગટ કરે છે.

(2) પક્ષી કે પંખ પર ગગન : 1999

આ પુસ્તક ચારુતર સંસ્કૃત પરિષદે પ્રકાશિત કર્યું છે. રશ્મિકાન્ત ધ્રુવ સંપાદિત આ કવિતાઓ હિન્દીમાં છે. અહીં 27 કવિતાઓનું સંકલન છે. જેમાં ડૉ. રાધાવલ્લભ ત્રિપાઠી, ઓમપ્રકાશ ગુપ્તા, હર્ષદેવ માધવ, સુરેન્દ્ર દોશી, અભિરાજ રાજેન્દ્ર મિશ્ર જેવા વિદ્વાનોનાં હિન્દીમાં અનુવાદ જોવા મળે છે.

‘સ્નાનાઘર’ વિશેના લઘુકલ્પનમાં કવિ લખે છે.

‘स्नानघर में पहुँचकर
घर की सारी फाफाटो से थकी बहू
रोती है निःशब्द
तब
स्नानघर बन जाता है,
उसका नैहर

स्नानघर में
उष्णजल है दुःख
शीतल जल है सुख
सुख को, दुःख को एक बनाकर
नहाता है ज्ञानी ।”

‘मृत्यु’ विषयक काव्य जुओ –

हे मृत्यु !
चिडिया को मार सकते हो तुम
पर जो गूँज
चिडिका की कूक से उठी है,
उसको नहीं !

(3) अलकनन्दा ओ अन्यात्य कविता : 2004

आ संग्रहमां विवेकानंद पाणिग्रही द्वारा ओरिया भाषामां उर्षटवनी
कविताओनो अनुवाद जेवा भणे छे.

(5) વિવેચન ગ્રંથો :

(1) મહાકવિ માઘ : 1993

ઈ.સ. 1993 માં હર્ષદેવ માઘવે સૌ પ્રથમવાર ‘મહાકવિ માઘ’ વિવેચન ગ્રંથનું પ્રકાશન કર્યું. આ કૃતિમાં કવિએ માઘનું જીવન, સમય અને ‘શિશુપાલવધમ્’ મહાકાવ્યનું કાવ્યમય શૈલીમાં વર્ણન કર્યું છે.

(2) સંસ્કૃત સમકાલીન કવિતા : 1998

સમકાલીન સંસ્કૃત કવિતા અંગેના આ સમીક્ષા ગ્રંથ વિશે ડૉ. ગૌતમ પટેલ લખે છે. “આવા કવિ અને વિવેચક ભાવયિત્રી પ્રતિભાના પતિ ડૉ. હર્ષદેવ માઘવ પાસેથી આપણને આધુનિક યુગની સમગ્ર ભારતની સંસ્કૃત સર્જનની સિદ્ધિઓનો પરિચય અહીં પ્રાપ્ત થાય છે તે બદલ તેમનો આભાર અને આર્શીવાદ.”

(3) પૌરાણિક કથાઓ અને આખ્યાનો :

અહીં 16 પૌરાણિક કથાઓનું વિવેચન કર્યું છે. સુદુમ્ની કથા, જય – વિજયની કથા, કાર્તવીર્ય અર્જુનની કથા, પુરુરવા–ઉર્વશીની કથા, દક્ષયજ્ઞધ્વંસની કથા, યયાતિચરિત્ર, સગરચરિત્ર, સમુદ્ર મંથનની કથા, ગજેન્દ્ર મોક્ષની કથા, વામન અવતારની કથા, મત્સ્યાવતારની કથાઓને તુલનાત્મક અને વિવેચનાત્મક પદ્ધતિથી મૂલવ્યા છે. 18 પુરાણોનું વિશાળ વાચન આ ગ્રંથમાં જોવા મળે છે.

(4) નખાનાં પાણ્ડિત્યમ્ :

આ ગ્રંથમાં કુલ 15 વિવેચન લેખો છે. આમાં પ્રથમ લેખ પુરાણ વિષયક છે. ચાર, પાંચ અને પંદરમો લેખ તંત્ર વિષયક છે. બીજો અને આઠમો લેખ પ્રશિષ્ટ કૃતિઓને લગતો છે. દસમો અને અગિયારમો લેખ અમરુશતકમ્ પરનો છે. જ્યારે બારમો લેખ ‘સૌંદર્ય લહેરી’ ને આધારે શંકરાચાર્યની શૈલીને રજૂ કરે છે.

‘शिशुपालवधम्’ नुं रसदर्शन नवा दृष्टिकोशथी करवाभां आव्युं छे.
‘उत्तररामचरितम्’ नुं ‘दोस्तोवस्की’ नी विश्वविख्यात नवलकथा ‘काईम अन्ड
पनीशमेन्ट’ साथे तुलनात्मक अध्ययन कर्तुं छे. तेमज ‘अमरूशतकम्’ ने
‘नाट्योर्भिकाव्य’ अटले के 'Dramatic Lyric' तरीके निरूप्युं छे.

(5) नखचिहन : 2001

आ विवेचन ग्रंथ 2001 मां प्रकाशित थयो छे. आमां कुल 12 लेखो छे जे
पैकी नव गुजराती लेखो, बे छिन्दी लेखो अने अक अंग्रेज लेख छे. आ ग्रंथनो
भारमो लेख साहित्य अकादमी, दिल्लीना 'Indian Literature' मां छपायेलो छे.
आ पुस्तकने 2001 ना वर्षमां संस्कृत साहित्य अकादमीअे विवेचन श्रेणीमां
द्वितीय अवोर्ड आप्यो छे.

(6) तांत्रिक संशोधन ग्रंथो :

- (1) मंत्रना रहस्यो मंत्रोद्वार अने यंत्र सिद्धिओ
- (2) शाक्ततंत्रमां श्री विधानां रहस्यो
- (3) लघुतंत्र वर्षा रहस्य कोश

(6) संस्कृत भाषा, शिक्षण विषयक ग्रंथोनुं सर्जन :

(1) संस्कृतनी आबोडवामां :

1994 मां कुसुम प्रकाशन द्वारा आ पुस्तकने कविअे प्रकाशित कर्तुं. कविअे
आ पुस्तकना विभागेनुं नाम पण ‘श्वास’ अेवुं राखेळुं छे. 41 श्वासमां
संस्कृतनी भुशनुमा आबोडवा सर्जतुं पुस्तक मात्र संस्कृत ज नछि परंतु संस्कृतनी
प्राचीनता अने अर्वाचीनताने उपयोगी भाडिती पण आपे छे.

હર્ષદેવે આ રીતે સંસ્કૃત શીખનારા વાચકો માટે તેમજ વિદ્યાર્થીઓનો સંસ્કૃત પ્રત્યેનો અણગમો દૂર કરવાનું કામ કર્યું છે. આ પ્રકારનું પુસ્તક સંસ્કૃતમાં સૌ પ્રથમ છે જેનાથી શિક્ષણમાં વિદેયાત્મક પરિવર્તન શક્ય બને તેમ છે.

(2) સંસ્કૃતના વરસાદમાં :

‘સંસ્કૃતની આબોહવા’ પુસ્તક દ્વારા કવિએ સંસ્કૃતમય આબોહવા સર્જી હતી હવે આ કૃતિ દ્વારા સંસ્કૃતમાં વરસાદમાં કવિએ સ્નાન કરાવ્યું છે. કવિએ આ પુસ્તકમાં પ્રકરણોનું નામ ‘વાદળ’ રાખ્યું છે. 32 વાદળ (પ્રકરણ) છે. તેમજ દરેક પ્રકરણના પેટા વિભાગનું નામ સ્વાતિબિંદુ, ફોરાં, સોડમ અને વીજળીનો ચમકારો જેવા રાખીને આ વાદળો વરસાવ્યાં છે. અને પ્રથમ વરસાદ જેવી જ અનુભૂતિ વાચકો સરળ સંસ્કૃતને કારણે અનુભવે છે.

આ પુસ્તકનો છેલ્લો સચિત્ર વિભાગ ‘સંસ્કૃત’ અત્ર—તત્ર—સર્વત્રથી આપેલો છે.

(3) સંસ્કૃતના ઉપવનમાં :

સારા વરસાદથી ઉપવન મધમધતું થાય જ ! પુસ્તકના શીર્ષકમાં પણ નવીનતા છે. શ્રી કૃષ્ણનું બધું જ મધુર છે તેમ માધવનું પણ બધું નવીન અને મધુર છે. આ પુસ્તકના તમામ વિભાગો સચિત્ર હોવાથી ‘ગમ્મત’ સાથે ‘જ્ઞાન’ પ્રાપ્ત કરી શકાય છે.

(4) સંસ્કૃતના નગરમાં :

આ એક નવી પુસ્તિકા છે. સંસ્કૃત સંભાષણમાં ઉપયોગી એવા વાક્યો આ પુસ્તિકામાં છે અને તેમાં 18 વિભાગો છે શિષ્ટાચાર, તારીખ અને વાર, હવામાન, સન્માનપૂર્વક એકબીજા સાથે વાતચીત કરવી, એકબીજાનો પરિચય વગેરે આ પુસ્તકમાં આપવામાં આવ્યા છે. ગુજરાતી અનુવાદ સાથેનું આ પુસ્તક રેપિડેક્સ ઈંગ્લીશની જેમ સંસ્કૃતને સરળતાથી જાતે શીખવાની રીતો શીખવે છે.

(5) સંસ્કૃત વાગ્વ્યવહાર :

સંસ્કૃતને બોલચાલની ભાષા બનાવવાના પ્રયાસો આ પુસ્તકમાં જોવા મળે છે. આમાં સંવાદ, પત્રલેખન સાથે આમંત્રણ પત્રો, અહેવાલ લેખન, અરજી લેખન વગેરે શીખવવાનો પ્રયત્ન કવિએ કર્યો છે. સંવાદકળામાં ભોજનખંડમાં થતી વાતચીત અતિથિ-સત્કાર, વર્ગખંડમાં અભ્યાસક્રમ, ગ્રંથાલયમાં થતી વાતચીત, ફિલ્મ વિષયક વાર્તાલાપ વગેરે સંભાષણ માટેના વાર્તાલાપો રજૂ થયા છે. પત્રલેખનમાં પણ માતા-પિતા, પિતા-પુત્ર, માતા-પુત્ર, પતિ-પત્ની, મિત્ર-મિત્ર, ગુરુ-શિષ્ય વગેરેનાં પત્રો છે. લગ્નપત્રિકાઓ, શોક-સંદેશાઓ, છાપાના રીપોર્ટ, સરકારી કચેરીમાં મોકલાતાં ફરિયાદ પત્રો વગેરેનો સમાવેશ થાય છે. સરળ ભાષામાં સંસ્કૃતનો વ્યવહાર થઈ શકે છે એવું આ પુસ્તક સૂચવે છે.

અંગ્રેજીમાં આવા પુસ્તકો સરળતાથી પ્રાપ્ત થઈ શકે છે પરંતુ સંસ્કૃતમાં આવા પુસ્તકોની ખાસ તંગી અને જરૂર છે સંસ્કૃત વિષયક પાંચેય પુસ્તકો દરેક શાળા - મહાશાળાઓની લાયબ્રેરીમાં હોવા જ જોઈએ.

(7) શબ્દકોશ સર્જન :

(1) શ્રીવાણી શબ્દકોશ :

આ પુસ્તક Picturer Dictionary સચિત્ર શબ્દકોશ છે. જેને હર્ષદેવે ચતુર્ભાષી શબ્દકોશ કહ્યો છે. આમાં માધવે સંસ્કૃત, ગુજરાતી, હિન્દી અને અંગ્રેજી ચારેય ભાષાના સમાનાર્થી (પર્યાય) શબ્દો ચિત્ર સહિત સંકલિત કર્યો છે. દા.ત.

અક્ષિ / નેત્રમ્ / લોચનમ્ (સંસ્કૃત)

આંખ (ગુજરાતી)

आँख (હિન્દી)

Eye (અંગ્રેજી)

આજ પદ્ધતિએ આ પુસ્તકમાં 959 શબ્દો છે.

(2) पार्श्व पिकचर डिक्शनरी :

आ शब्दकोशमां 45 विषयो पर 4 भाषानां शब्दचित्रो साथे आपवामां आव्या छे. आमां मानव-शरीर, बगीचो, केणवणी, क्रिकेट, समुद्रनो किनारो, न्यायालय, ईजनेरी अने बांधकाम, उत्सवो, नाटयगृह वगेरे विषयो आवरी लेवाया छे. संस्कृतमां आ रीते रंगीन शब्दकोश सौ प्रथम लखवानुं अने प्रकाशित करवानुं काम उर्षद्वे कर्युं छे.⁽¹⁸⁾

संस्कृत, अंग्रेज्, गुजराती अने हिन्दी अे कमे आ रीतनो शब्दकोश राष्ट्रीय अने आंतरराष्ट्रीय स्तरे संस्कृतने लोकप्रिय बनाववा माटे उपयोगी पूरवार थाय छे. संस्कृत जेवी प्राचीन भाषामां आधुनिक जवनना बधा संदर्भो न डोय अे स्वाभाविक छे. कविअे केटलाक नवा शब्दो पञ्ज बनाव्या छे. दा.त.

क्रिकेटने लगता शब्दो ज्ञेईअे

Stumps माटे त्रिस्र : यष्टयः Pavillion माटे पटमण्डयः

- नाटयगृह माटे Pit (पीट) माटे वादित्रगणस्थानम्
- डार्भोनियम जेवुं वाद्य प्राचीन संस्कृतमां न हुतुं तेने माटे स्वनिमा अथवा सुचारुस्वनवधिम् जेवो शब्द बनाव्यो छे.

(8) अनुवाद / संपादन :

- (1) संस्कृत साहित्यमां महात्मा गांधी
- (2) कादम्बरी
- (3) अमरुशतकम्
- (4) संस्कृतनुं भाषाशास्त्रीय अध्ययन

(9) અન્યો સાથે સંપાદન :

- (1) કાવ્યપ્રકાશ :
- (2) ગંગાલહરી
- (3) નૈષધીય ચરિતમ્
- (4) ઋગ્વેદ - મણ્ડલ - 10
- (5) કર્ણભારમ્
- (6) બુદ્ધચરિતમ્
- (7) રત્નાવલી
- (8) સુન્દરકાન્ડમ્
- (9) કઠોપનિષદ્
- (10) સૌન્દરનન્દમ્
- (11) સંસ્કૃત સાહિત્યનો ઈતિહાસ

(10) કવિ સંમેલનો / પરિસંવાદો વગેરેમાં ઉપસ્થિતિ :

હર્ષદેવ માધવે ગુજરાતી - સંસ્કૃત કવિ સંમેલનોમાં ઉપસ્થિત રહીને પોતાની કાવ્યકૃતિનું પાન કરાવ્યું છે. તેમજ ગુજરાત અને ભારતમાં સંસ્કૃત સાહિત્યનાં પરિસંવાદોમાં વિવિધ વિષયો પર સંશોધન પત્રો રજૂ કરીને પોતાની પ્રગલ્ભ વિધ્વતાનો પરિચય કરાવેલ છે.

- આકાશવાણી અમદાવાદ અને રાજકોટ પરથી કવિની રત્નકણિકા અને વાર્તાલાપો, નાટકો રજૂ થયા છે.
- દર વર્ષે ઉજ્જૈનમાં કાલિદાસ સમારોહમાં 'અખિલ ભારતીય સંસ્કૃત કવિ સંમેલન' યોજાય છે જેમાં હર્ષદેવ અનેકવાર ઉપસ્થિત રહ્યા છે.

- સંસ્કૃત સેવા સમિતિ નામની સંસ્થા તરફથી 'અષાઠસ્ય પ્રથમ દિવસે' નામનો સેમિનાર યોજાય છે. જેમાં રાષ્ટ્રીય કક્ષાના કવિ સંમેલનમાં હર્ષદેવે ભાગ લઈને શોધપત્રો રજૂ કર્યા છે.
- તેઓ સંસ્કૃત – ગુજરાતી અકાદમીના ચૂંટાયેલા સભ્ય પણ છે.
- શ્રી મોરારિબાપુ દર વર્ષે મહુવામાં ગુજરાતી અને સંસ્કૃત પરિસંવાદ યોજે છે જેમાં હર્ષદેવ અનેક વખત ઉપસ્થિત રહીને કાવ્યો અને શોધપત્રો રજૂ કર્યા છે.
- કચ્છ યુનિવર્સિટીના M.A. ના અભ્યાસક્રમમાં પણ હર્ષદેવની કેટલીક કવિતાઓ મૂકવામાં આવી છે.

(11) ઈનામ, અકરામ, પુરસ્કાર, સન્માન :

સો કરતાં પણ વધારે શોધપત્રોનું વાંચન કરી ચૂકેલા હર્ષદેવ માઘવને વિવિધ પુરસ્કારોથી સન્માનિત કરવામાં આવ્યા છે.

- હર્ષદેવ માઘવને વિરાટજાગે વાર્તા માટે અને કવિલોક શિશુકાવ્ય માટે પારિતોષિક મળેલું છે.
- 'મૃગયા' કાવ્યસંગ્રહ માટે હર્ષદેવને ભારતીય ભાષા પરિષદ, કલકત્તા તરફથી 1997-98 ના વર્ષનો 'કલ્પવલ્લી' એવોર્ડ મળ્યો છે. ભારતના પંદર પ્રખ્યાત સાહિત્યકારોમાં આ રીતે શ્રી હર્ષદેવે પોતાનું સ્થાન પ્રાપ્ત કરી ગુજરાતમાં સૌ પ્રથમવાર સંસ્કૃત ક્ષેત્રે રાષ્ટ્રીય પુરસ્કાર દ્વારા ગુજરાતનું ગૌરવ વધાર્યું છે.
- સરસ્વતી વિકાસ – કેનેડા દ્વારા 1998 માં કવિને 'રામકૃષ્ણ સંસ્કૃત એવોર્ડ મળેલો છે
- તેમણે 'અખિલ ભારતીય કાલિદાસ' પુરસ્કાર પ્રાપ્ત કર્યો છે.
- 'તંત્ર શાસ્ત્રોમાં ત્રિકોણનું પ્રતીક' એ શોધપત્ર માટે સૌરાષ્ટ્રના સંસ્કૃત અધ્યાપક પરિષદનું પ્રથમ પારિતોષિક મેળવેલ છે.

- वेदविज्ञान अकादमी द्वारा ‘गायत्री मंत्र शाक्तदृष्टि’ मने ‘कादिविद्या श्रुतिप्रसूत ब्रह्मविद्या’ माटे प्रथम अवेोर्ड मणेल छे.
- हर्षदेव माधवना काव्यसंग्रह ‘तव स्पर्शो स्पर्शो’ ने केन्द्रीय साहित्य अकादमी अवेोर्ड प्राप्त थयो छे.

(12) उपसंहार :

आवा प्रतिभाशाणी कवि डॉ. हर्षदेव माधव विशे राधावल्लभ त्रिपाठी कहे छे के :

“हर्षदेव माधव आधुनिक संस्कृत कविता के अग्रदूत है । माधव की कविता ने संस्कृत साहित्य में नाया वातायन खोला है जिससे ताजी हवा का झोका साहित्य भवन में आया है ।⁽¹⁹⁾

आम, संस्कृत साहित्यमां परंपरा अने आधुनिकता वय्ये हर्षदेव ‘गोएन ब्रीज’ बांधवानुं कार्य करे छे. अरुणोदय जानी कहे छे. “संस्कृत राष्ट्रभाषा नही विश्वभाषा बनवी जौंछे. संस्कृतमां नोबेल पारितोषिक अे संस्कृत कविनुं लक्ष्य होवुं जौंछे.”²⁰ जे अंगे श्री हर्षदेव माधव चिंतित, सतर्क अने प्रयत्नशील जशाय छे.

प्रकरण - 2, पाठ्यप

1. शर्मा मञ्जुलता: हर्षदेव माधव की उडान के नये क्षितिज, दृक्XII, पृ. 34
2. अेजन पृ. 8
3. जेशी डॉ. नवनीत : गुजरातमां आधुनिक संस्कृत कवितामां अभिनव प्रयोगकर्ता, उर्षदेव माधव, पथिक, ईश्रुआरी, 1998, पृ. 14
4. सौराष्ट्र युनि. राजकोटना संस्कृत विभाग तरङ्गी ता. 11-1-91 थी 14-1-91 दरमियान योजयेल कार्यशाणामां उद्घाटन प्रसंगे डॉ. अेम.वी. जेशीअे डॉ. उर्षदेव माटे रजू करेल श्लोकोमांना अेक श्लोक.
5. त्रिपाठी डॉ. राधावल्लभः ग्रन्थसमीक्षणम्, दूर्वा षड्विंशतिमोदङ्कः, पृ. 78-79 मिश्र डॉ. अभिराज राजेन्द्रः सागरिका, 30.1 विक्रमसंवत 2045, पृ. 101-103.
6. अेजन पृ. 11
7. अेजन पृ. 12
8. अेजन, पृ. 12
9. अेजन पृ. 12
10. जेषी डॉ. अेम.वी : 'ग्रन्थावलोकन', स्वाध्याय, पुस्तक - 27, अंक - 3-4, वि.सं. 2046, पृ. 371.
11. पढियार दलपत (भडामात्र) : पुरा यत्र स्रोतः डॉ हर्षदेवो माधवः, संस्कृत साहित्य अकादमी, पुराणविधानसभागृहम्, गान्धीनगरम्, Dec.1998, प्र.आ. प्रकाशकीय - पृष्ठ

12. Chatlopadhyaya Dr. Jayshri (Calcutta) : 'The lyrical gem' mityysatakao, P. 88.
13. मिश्र अजयकुमार : भावस्थिराणि जनान्तरसौहृदानि समग्रता लाने के भरचक प्रयास, आधुनिक संस्कृत मे. अर्थपूर्ण अभिव्यक्ति की कविता, पृ. 13
14. त्रिपाठी डॉ. राधावल्लभः प्रकृतकथनम्, मृत्युरयं कस्तूरीमृगोऽस्ति डॉ. हर्षदेवो माधवः उपविक्रेताः पार्श्व पब्लिकेशन, अहमदाबाद-1, 1998, पृ. 5.
15. त्रिपाठी डॉ. राधावल्लभः संस्कृत साहित्य / इकीसमी सदी, दृक्. XII, पृ. 48-49.
16. ब्रह्मलक्ष्मी नदिनीः “स्वस्थ मिश्रजनो अनोप्यो अवाज”, बुद्धिप्रकाश, सप्टेम्बर, 1997, पृ. 29
17. दूधरेजिया श्री आर. असेसः “अलौकिक परम शब्दनी प्राप्ति” (पान सरनामु न जाशे आउनुं आ देशमां), भोनोईभेज – 15, ओक्टोबर, 1997, वर्ष-3, अंक-5, पृ. 25-27.
18. देवदुभाः अवलोकन, लोकसत्ता, जनसत्ता, रविपूर्ति, 29 अगष्ट, 1995, पृ. 6
19. त्रिपाठी डॉ. राधावल्लभः ‘शाश्वत’ः दयानन्द भार्गव अभिनन्दन ग्रन्थ, पृ. 348.
20. ज्ञानी डॉ. अरुणोदयः संस्कृत कवितामां अभिनव प्रयोगः भोनोईभेज, पृ. 449